

6. їЛаджінка	1. Молитовна школа	Існує з 1868 року	
	2. Молитовна школа	Існує з давніх часів	
7. и.Торговиця	Молитовна школа		
8. м.Дубова	1. Молитовна школа „Беть га-Мидраш”	Існує з 1798 року. За резолюцією Губернатора від 17.01.1889 р.	Староста - Силиха Ноткин, казначей - Аврум Видгот і вчений - Іось Ситковський
	2. Молитовна школа „Клойз”	Існує з 1830 року. За резолюцією Губернатора від 17.01.1889 р.	Староста - Мордка Фельдмангі казначей - Хайлі Хагуєважський
9. с.Маньківка	Молитовний будинок	Згадується в досьє солдата <u>Мошка Педельмана</u>	
ЮТ м.Антонівка	Молитовна школа		

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

І.Хонігсман Я.С., Найман А.Я. Евреи Украины: Краткий очерк истории. - К., 1993. - 176с; 2.Щербак Н. Політика царизму щодо євреїв України в ХІХ столітті //Проблеми міграції. - 1999. - №1. - С. 19-27.; 3. Виттенберг М. Высшая комиссия для пересмотра законодательства о евреях (1883-1888): История создания и основные проблемы //Материалы Седьмой Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. Часть 1. - М., 2000. - С.95-104.; 4. Киевская губерния //Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. - Т.9. - С.510.; 5.Державний архів Київської області. - Ф.1. - Оп.336. - Спр.6197. - Арк. 80-87; 6. Кузнец Т.В. Еврейське населення Уманського повіту в ХІХ столітті. //Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип.5. Серія: Історія. Збірник наукових праць. /За заг.ред. проф. П.С. Григорчука /- Вінниця, 2003. - С.27-34; 7. Чорномиз В. Еврейская жизнь в Умани. - Умань, 2002. - С.9. 8. Синагога //Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. - Т.14. - С.254.; 9. Чорномиз В. Еврейское население Умани. - Умань,2002. - С.8; 10. Історія релігії в Україні. //Навчальний посібник. - К., 1999. - С.426; 11. Брашлавський цадик. // Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. - Т.4. - С.922-927; 12. Молитвенные школы, молитвенные дома. //Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. - Т.П. - С.231; 13. Беть га-Мидраш //Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. - Т.4. - С.400.

Н.В. Рудницька

РОЛЬ ДРУКАРСТВА ТА БІБЛІОТЕК В СТАНОВЛЕННІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ЄВРЕЇВ НА ВОЛИНІ У ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Наприкінці ХХ ст. в Україні відновились дослідження історико-етнічних проблем, зокрема культури національних меншин, включаючи євреїв, що стало результатом національного відродження і відновлення української держави. Українська історіографія на сучасному етапі має в своєму арсеналі праці, які віддзеркалюють етнонаціональну спадщину, історію розвитку культури та освіти національних меншин. Це - дослідження В. Смоля, І. Кураса, І. Гурвича, Ю. Римаренка, С. Макарчука, В. Євтуха та інших.

Все більше з'являється наукових праць, які досліджують історію демографічних, економічних і культурно-освітніх аспектів життя євреїв. Авторами досліджень є В. Надольська, Д. Ельяшевич, В. Хітерер, І. Сергеева, О. Івашенко, Ю. Поліщук, І. Погребінська, А. Подольський, І. Самарцев, Я. Дашкевич, Я. Хонігсман та О. Найман.

Дослідники, які вивчали культурно-освітні процеси у євреїв, не приділяли уваги ролі друкарства та бібліотек в становленні і розвитку єврейської освіти. Євреї цінували книгу, як джерело знань, духовну і наукову скарбницю, розуміли її величезний вплив на формування культурного та освітнього рівня. В наявній статті автор зробить спробу показати роль друкарства та бібліотек в становленні освіти євреїв на Волині у ХІХ - на початку ХХ ст.

Розвиток освіти євреїв на землях багатонаціональної Волині у ХІХ - на початку ХХ ст. відбувався у складних соціально-економічних, суспільно-політичних і правових умовах. Але, всупереч шовіністичній політиці Російської імперії, єврейська спільнота швидко розвивалася. Згідно

із статистичними даними, протягом 1797 - 1897 рр. чисельність єврейського населення Волинської губернії зростає більш як у 27 разів і за переписом 1897р. становила 13,2% всього населення, в містах - 50,5%. Серед представників різних релігій найбільш грамотними були протестанти (38,2%) та іудеї (32,8%), а мусульмани (27,3%), католики (22,8%), старообрядці (13,1%), православні (11,7%) склали найменш освічену частину населення \

Якщо порівняти грамотність серед представників окремих націй, то тут євреї займали четверте місце: чехи - 59,0%, німці - 37,8%, росіяни - 37,0%, євреї - 32,6%, українці - 9,3%².

Найстарішою єврейською друкарнею на Волині була друкарня в Острозі. Її видання широко були відомі на всій території Російської імперії. У 1792 р. друкарня була відкрита з дозволу власника міста Малаховського місцевими міщанами Шмулем та Ароном Йосієвичем. З дозволу цензури вони друкували багато російської літератури. Ця друкарня проіснувала до 1832 р., її було закрито за рішенням уряду Росії. У 1788 р. у Долонному та в 1790 р. у Корці Новоград-Волинського повіту заклали єврейські друкарні Шмуль Беркович. У 1790 р. в Славуті Заславського повіту відкрив друкарню Мошко Пінхасович, а в Дубно у 1802 р. - князь Любомирський (з 1804 р. її очолював Йона Якубович). У першій половині ХІХ ст. в Житомирі працювала широко відома на Правобережній Україні єврейська друкарня Гершка Шимоновича, яка відкрилася у 1793 р.³

В 1837 р. знаменита єврейська богословська друкарня була переведена зі Славути до Житомира⁴. З метою впорядкування друкарства у євреїв російський уряд видав Положення про єврейські друкарні. „Для забезпечення євреїв книгами, - писалося у Положенні, яке було затверджене 27 листопада 1845 р., - дозволяється мати дві єврейські друкарні - у Вільно і Житомирі, які повинні давати прибуток на користь освіти єврейського юнацтва. А для досягнення цієї мети треба: чи віддати друкарні з торгів у відкуп, чи, якщо ціни за відкупне утримання будуть незадовільними, дозволити Міністерству народної освіти замість відкупу встановити плату, але не більше як по 1 коп. сріблом з кожного віддрукованого в друкарнях листа паперу”⁵. Згідно з цим розпорядженням, у 1846 р. Житомирська друкарня заключила 12-тирічний контракт з урядом на щорічну виплату відкупної суми біля 5000 крб. сріблом. На відміну від загальних друкарень, єврейські підлягали суворій цензури і нагляду зі сторони Міністерства народної освіти та місцевої поліції.

У 1848 р. купець Шапіро відкрив в Житомирі єврейську друкарню та за вимогою державної адміністрації завів книгу обліку надрукованої літератури. На початку 50-х років ХІХ ст. єврейські друкарні Житомира були підпорядковані дирекції міського рабинського училища. Всього за період 1833-1855 рр. в Російській імперії було дозволено цензурою і надруковано 1191 єврейських книг. Але насправді кількість єврейської літератури, виданої за цей період, перевищувала кількість, вказану офіційними даними⁶. Майже половину єврейських книг було надруковано в Житомирі. Строк відкупу на утримання Житомирської друкарні закінчився у 1858 р., але утримувачі домовилися з урядовими службовцями про продовження контракту до 1862 р., пояснивши, що зазнали збитків від ввозу єврейських книг з Царства Польського та із-за кордону. Таким чином, книгодрукування було монополією відкупщиків. Вони встановили дуже високі ціни на книги.

Розповсюджувала літературу мережа єврейських книжкових магазинів. Лише в губернському Житомирі у 1878 р. з чотирьох книжкових магазинів три належали євреям. Але (на думку багатьох єврейських освічених діячів) цього було замало. „Недельная хроника Восхода” в 1883 р. писала: „Немає нічого важчого у Житомирі, як дістати порядну книгу для читання, особливо з юдаїки. Це тим більше сумно, що завдяки умовам, які здавна склалися, Житомир є центром юдаїзму всього Південно-Західного краю, і щорічно сотні молодих євреїв приїждять сюди для вступу у навчальні заклади”⁷.

Література з друкарень надходила не з усіх галузей знань, які цікавили єврейську освічену громадськість. Переважали видання св. Біблії, Псалтиря, молитовників, книги єврейської теології, молитви для жіночої статі. Ніякої іншої єврейської та світової літератури, перекладів на інші мови чи з виданих у Західній Європі, друкарні не видавали. Третьою друкарнею за часом відкриття була друкарня І. Бакста, що розпочала роботу 25 травня 1860 р. Вона мала три ручні невеликі за розміром верстаки (один - чавунний, інші дерев'яні, такий же прес), російські, польські і французькі букви. З Санкт-Петербурзької словолитні Флора і Марка їх було доставлено 20 пудів. Робітників було 9. В 1861 р. вийшла з друку книга „Первоначальные наставления в русском языке”. Видання цього навчального посібника мало важливе значення, хоча й викликало ряд критичних зауважень з боку вчителів. Критикувалися порядок викладення матеріалу (букви вивчалися згідно з порядком абетки), мілкий, хоч і чіткий, шрифт, зміст статей для читання та переказу, вірші для розвитку пам'яті. У надрукованих творах не були вказані автори, зустрічалися орфографічні помилки, недоліки у змісті молитви тощо⁸. Викладач Житомирського рабинського училища І. Бакст розумів значення букваря для

початкового навчання і дарував його різним навчальним закладам. У 1861 р. він передав 10 примірників його книги „Недільній і святковій школі при хорі Волинського єпископа”⁹.

Наприкінці XIX - на початку XX ст. в Житомирі діяло близько 20 друкарень. Найбільш відомі були єврейські М. Дененмана, А. Штеренберга, М. Бродовича. Асортимент їх друкованої продукції був досить різноманітним: від урядових постанов і канцелярських бланків до газет і книжок. Деякі друкарні спеціалізувалися на випуску учнівських зошитів, літографій тощо. На обкладинках майже всіх періодичних видань Волині друкувались видавничі та книготоргівельні списки літератури, що інформували про видання нових книг та їх наявність в книжкових магазинах.

У 1914 р. в Житомирі діяло 16 друкарень, власниками 13 з них були євреї: М. Катерберг, М. Дененман, М. Розенблат, Й. Блох, У. Ротенберг. Друковану ними літературу продавали 91 книжковий магазин Волинської губернії. В Житомирі популярними були книгарні Овсея Нухимова, Лендермана, Аврума Півника, Єдуарда Зейлера. Завдяки друкарням наприкінці XIX ст. євреї Волині були досить добре забезпечені навчальною та іншою літературою. В Житомирі почали випускати щорічну „Пам'ятну книжку для євреїв” російською мовою, в якій містилися офіційні повідомлення, дані з історії, культури, релігії, статистичні матеріали. На початку XX ст. твори дослідників Волині видавала друкарня М. Дененмана, в якій використовували електричний струм.

Значну допомогу євреям у піднесенні їхнього освітнього й культурного рівня надавали бібліотеки. На початку XIX ст. вони працювали при благодійних товариствах, молитовних будинках і в основному мали єврейську релігійну літературу. З 1866 р. частина єврейських громадян відвідувала Житомирську російську публічну бібліотеку, яка мала багатий книжковий фонд. Але в ній майже не було літератури на єврейську тематику, не виписувались єврейські періодичні видання. Дорого коштувало і обслуговування. Плата щорічно становила 6 крб., а за користування книгами необхідно було вносити заставу у 5 крб. У 1873 р. бібліотеку відвідали 3681 євреїв з 9112 відвідувачів. Учні Житомирського рабинського училища відвідали бібліотеку 3363 разів.

Активно забезпечував літературою житомирян на івриті та ідиш книготорговець Г. Скоморовський. Щомісячна плата за читання книг становила на івриті 40 коп., а за періодику - 20-30 коп. За вільне необмежене користування його бібліотекою читачі платили щомісячно 20 крб. Це було дорого для більшості євреїв Житомира. Про проблеми із забезпеченням періодикою писала „Недельная хроника Восхода”: „Єврейські видання в Житомирі отримують в дуже обмеженій кількості. Виписують у нас газети, в більшості, багаті, але читати хочеться багатьом. І ось кожний ранок квартира єврейського розповсюджувача кореспонденцій буквально потрапляє в облогу багатьох десятків євреїв різного віку і статі, бажаючих друкованого слова, які накидаються на кожний свіжий друкований орган, як на який-небудь скарб”¹⁰.

У 1882 р. молодь єврейської громади Житомира виступила з пропозицією створити громадську бібліотеку. Збирали гроші, книги і періодичні видання. Більшість літератури було подаровано рабином Житомира І. Кулішером. У фонді бібліотеки нараховувалось майже 200 книг з юдаїзму на івриті, велика кількість літератури була російською та німецькою мовами. Невдовзі внаслідок недбалого керівництва бібліотека перестала функціонувати. Успішна робота значної кількості єврейських приватних навчальних закладів потребувала забезпечення учнів навчальними підручниками, посібниками і літературою, в першу чергу виданою російською мовою. З приводу цього І. Кулішер вніс пропозицію Петербурзькому товариству розповсюдження освіти серед євреїв про створення бібліотеки для учнів приватних училищ Житомира. Товариство надіслало 97 книг з видань, які були допущені до використання в народних училищах, а сам ініціатор справи пожертвував 30 примірників ". Впродовж XIX ст. бібліотеки молитовних шкіл, казенних і приватних училищ накопичили значний досвід організації індивідуальної і масової роботи з учнівською молоддю, виховуючи їх на духовних цінностях єврейства.

В 1896 р. у „Волинських єпархіальних відомостях” були надруковані „Правила про шкільні бібліотеки”, які містили чітку інструкцію з організації фонду бібліотек навчальних закладів, інвентаризації та каталогізації літератури, збереженню і реєстрації книг, були вказані обов'язки бібліотекарів, вчителів та учнів, розроблені заходи боротьби з боржниками, пропонувалася досвід роботи з релігійною літературою.

На початку XX ст. на Волині функціонували бібліотеки двох типів: громадські і приватно-громадські. Громадські бібліотеки, отримавши дозвіл на відкриття на ім'я громади чи установи, в силу свого офіційного статусу, залучали до роботи співробітників, отримували значні благодійні внески грошми і книгами, швидко завойовували симпатію і довіру населення. Громадськість не боялася зловживань з боку керівництва бібліотек, адже вищим керівним органом були загальні збори

Серія: ІСТОРИЯ

членів, які в будь-який момент могли змусити правління змінити характер і напрямок своєї діяльності. Якщо у 1905 р. у Волинській губернії працювала одна єврейська громадська бібліотека, то в 1910 р. їх стало п'ять. У Житомирі сприяли розвитку культури, освіти єврейського населення дві бібліотеки (при товаристві приказчиків і при синагозі), по одній було у Коростені, Судилкові, Кременці.

Приватно-громадські бібліотеки отримували дозвіл на відкриття на ім'я приватної особи, але в основі своєї роботи були ті ж принципи: відсутність комерційної мети, загальнодоступність і колегіальне управління. У 1905 р. на Волині працювало 10 приватно-громадських бібліотек, а в 1910 р. їх нараховувалось 14. Вони функціонували у Житомирі, Заславлі, Корці, Луцьку, Острозі, Острополі, Полонному, Старокостянтиніві, Черняхіві, Чуднові, Володимир-Волинському, Дубно, Любарі, Новоград-Волинському.

Важливого значення набувають приватні бібліотеки. В Житомирі були відомі бібліотеки А. Штейнгауза й А. Вакса, в Луцьку - Г. Лібермана і М. Дікштейна, у Старокостянтиніві - М. Рабиновича, в Ізяславі - М. Шапіро. У 1912 р. на Волині функціонували 45 бібліотек, читачами яких була досить значна кількість євреїв. Великою популярністю у Луцьку користувалася єврейська приватна бібліотека Я. Рехмана.

Розвиток книгодрукування і бібліотечної справи у євреїв Волинської губернії мали надзвичайно важливе значення для становлення розвитку єврейської освіти і виховання, сприяли розповсюдженню наукових знань, досягнень світової гуманітарної культури, були спрямовані на формування і підвищення духовних потреб і запитів єврейської спільноти, а особливо підростаючого покоління. Значна мережа друкарень, бібліотек та книжкових магазинів Волині допомагали єврейській молоді у самопізнанні, самовизначенні та самореалізації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1987 г., Т. 8, Вольнская губерния. - СПб., 1904; 2. Там само.; 3. Огієнко І.І. Історія українського друкарства. - К.: Либідь, 1994.- С. 246; 4. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем: 16 т. - СПб, 1908 - 1913- Т. 7,- С. 660-602; 5. Рассвет. - 1860 - №19; 6. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем: 16 т. - СПб, 1908 - 1913.- Т. 15.- С. 855; 7. Недельная хроника Восхода. - 1883. - №33; 8. Вольнские губернские ведомости. - 1861. - №46; 9. Вольнские губернские ведомости - №49; 10. Недельная хроника Восхода. - 1883. - №33; 11. Вольнь - 1897. - №68.